

Η ΠΙΣΤΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΩΣ ΚΑΝΩΝ ΖΩΗΣ (33 - 600 Μ. Χ.) (*)

(ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΤΙΚΗΣ
ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ)

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, δ. θ.

Ὁ θεσμός τῆς δουλείας καὶ ὁ Χριστιανισμός

Ὡς ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ διελάβομεν ἀνωτέρω, ὁ θεσμός τῆς δουλείας ὑπῆρξεν ἀρρήκτως συνδεδεμένος πρὸς τὸν οἰκονομικόν, τὸν δημόσιον καὶ τὸν κοινωνικὸν βίον τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐμφανισθεὶς ὡς νέος τρόπος ζωῆς ἀντικρὺς ἀντίθετος πρὸς τὸν τρόπον ζωῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἔλαβεν ἀναγκαίως θέσιν ἔναντι τοῦ συστήματος τῆς δουλείας, ἧς ἡ ἀντίθεσις πρὸς τε τὸν φυσικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν νόμον εἶχε γίνεαι αἰσθητὴ εἰς τὴν σκέψιν πολλῶν φιλοσόφων καὶ ἠθικολόγων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ποία ἦτο ἡ θέσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τῆς δουλείας δυνάμεθα νὰ διακριβώσωμεν ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ μάλιστα τῆς Καινῆς Διαθήκης, τῶν ἀντιλήψεων τῶν πρώτων χριστιανῶν συγγραφέων καὶ τῆς πράξεως τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι οὐδὲ λέξις ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Κυρίου ἀπαντᾷ εἰς τὰ Εὐαγγέλια καταδικάζουσα εὐθέως τὸν θεσμόν τῆς δουλείας, καίτοι συχνότατα μνημονεύονται δούλοι ἐν αὐτοῖς καὶ ἡ δουλεία προϋποτίθεται ὑπ' αὐτῶν. Οὐδεὶς ἐπίσης ἐκ τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης καταδικάζει ἀμεσῶς τὸν θεσμόν τῆς δουλείας ἢ εἰσηγεῖται ἐμμέσως τὴν κατάργησιν αὐτοῦ. Τούναντιον μάλιστα τινες τούτων συμβουλευοῦσιν ἐπανειλημμένως τοὺς χριστιανοὺς δούλους ὑποτάσσεσθαι ἐκουσίως τοῖς ἐπὶ γῆς κυρίοις αὐτῶν (Κολ. 3.22, Ἐφ. 6.5, Τίτ. 2.9), ἀδιάφορον ἂν πρόκειται περὶ Χριστιανῶν ἢ ἔθνικῶν (1 Τιμ. 4.4-12), περὶ ἀγαθῶν καὶ ἐπιεικῶν ἢ σκολιῶν (1 Πέτρ. 2.18), βεβαιοῦντες αὐτούς, ὅτι «ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθὸν κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δούλος εἴτε ἐλεύθερος» (Ἐφ. 6.8) καὶ προβάλλοντες αὐτοῖς τὸν Κύριον ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν (Φιλιπ. 2.7, 1 Πέτρ. 2.21). Προτρέ-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 32 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

πουσιν ἐπίσης αὐτοὺς ὅπως «τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγοῦνται, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται» (1 Τιμ. 6.1). Ἡ ὑποταγὴ ἡμῶς αὕτη ὀφείλει νὰ γίνηται οὐχὶ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις ἢ ἀνθρωπαρεσείᾳ, ἀλλ' ἐν ἀπλότητι καρδίας καὶ φόβῳ Θεοῦ (Κολ. 3. 22, Ἐφ. 6. 5-6). Ἐξ ἄλλου πάλιν οἱ ἴδιοι παραινέουσι τοὺς κυρίους «τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητά τοῖς δούλοις παρέχειν», ὑπομιμνήσκοντες αὐτοῖς, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐπίσης ἔχουσι Κύριον ἐν οὐρανῷ (Κολ. 4.1, Ἐφ. 6.10).

Ὅμοιαι παραινέσεις πρὸς τε τοὺς δούλους καὶ τοὺς κυρίους ἀπαντῶσιν ἐπίσης καὶ εἰς τὴν μεταποστολικὴν γραμματεῖαν¹. Πληροφοροῦμεθα ὡσαύτως, ὅτι κατὰ τὸν δευτέρου αἰῶνα πολλοὶ Χριστιανοὶ ἦσαν δούλοι² καὶ, ὡς φαίνεται, κατὰ γενικὸν κανόνα, παρέμενον ἐκουσίως τοιοῦτοι³. Ὑπάρχουσιν ἐπίσης πληροφορίες περὶ Χριστιανῶν, οἵτινες κατεστάθησαν δούλοι ἐξ αἰτίας τῶν διωγμῶν⁴ καὶ περὶ ἄλλων, οἵτινες «παραδεδώκεισαν ἑαυτοὺς εἰς δεσμά, ὅπως ἐτέρους λυτρώσωνται» καὶ περὶ ἐτέρων πολλῶν, οἵτινες «ἐαυτοὺς παρέδωκαν εἰς δουλείαν, καὶ λαβόντες τὰς τιμὰς αὐτῶν ἐτέρους ἐψώμισαν»⁵. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὑπῆρχον Χριστιανοὶ κάτοχοι δούλων, εἰς τινὰς δὲ περιπτώσεις εἰς μεγάλους ἀριθμούς⁶. Χριστιανοὶ κάτοχοι δούλων ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ δὴ καὶ τινες τῶν ἐξεχόντων Χριστιανῶν, ὡς οἱ γονεῖς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου⁷, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μέγας Βασίλειος, ὅστις εἶχε τοῦλάχιστον ἓνα δούλον⁸. Ἐπίσης ὁ Χρυσόστομος ἐπιτρέπει τὴν κατοχὴν ἐνὸς ἢ δύο δούλων, συνιστᾷ ἡμῶς ὅπως οὗτοι χειραφετῶνται, ἀφοῦ πρῶτον ἐκμάθωσι τέχνην τινά⁹.

Ἡ παθητικὴ αὕτη στάσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντι τοῦ τῆς δουλείας θεσμοῦ, ὅστις σήμερον ἔχει πανανθρωπίνως καταδικασθῆ, ἀποτελεῖ δύσκολον πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον πολλοὶ συγγραφεῖς, ἀρχαιότεροι καὶ νεώτεροι, ἐπειράθησαν νὰ δώσωσιν ἱκανοποιητικὴν λύσιν. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἐρμηγεύ-

1. Πρβλ. Διδαχὴν, IV, 10, 11, ΒΕΠ, 2,217. Βαρν. XIX, 7, ΒΕΠ, 2,242 Ἰγνατ. Πρὸς Πολύκ. IV, 3, ΒΕΠ, 2,318, Διαταγαὶ Ἀποστόλων Η', XXXII, 19, ΒΕΠ, 2, 164.

2. Πλίνιος, Ἐπιστ. X, 96.

3. Τατιανῶ, Λόγος π. ἔλλ., 4, MPG, 6,813A4.

4. Ἰγνατίος, Ρωμ. IV, 3, ΒΕΠ, 2, 257

5. Κλήμ. Ρώμης, 1 Κορινθ. LV, 2, ΒΕΠ, 1,34.

6. Ἀθηναγόρου, Πρεσβεῖα, 35, MPG, 6,968/9: «Καίτοι καὶ δούλοι εἰσιν ἡμῖν, τοῖς μὲν καὶ πλείους, τοῖς δὲ ἐλάττους».

7. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστ. 37.

8. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστ. 32.

9. Εἰς Α' Κορ. Ὁμ. 40ή, (παρὰ Π. Χρήστου, «Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Μ. Βασιλείου», Ἀθήναι 1959, σελ. 98). Πβλ. καὶ ἴδιου εἰς Ἐβρ. Ὁμ. 18η: «Κἂν μόνον δύο ἔχωμεν οἰκέτας δυνάμεθα ζῆν' ὅπου γὰρ εἰσὶ τινες χωρὶς οἰκετῶν ζῶντες, ποῖαν ἡμεῖς ἔχομεν ἀπολογίαν τοῖς δύο οὐκ ἀρκούμενοι;»

ων τὴν πρὸς Φιλήμονα Ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Παῦλος σκοπίμως δὲν ὀμιλεῖ ἐναντίον τῆς δουλείας, διότι ἐὰν εἶχε πράξει τοῦτο, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Χριστιανισμοῦ θὰ ἐβλασφήμουν κατηγοροῦντες ὅτι «ἐπὶ ἀνατροπῇ τῶν πάντων ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν βίον εἰσενήνεκται»¹. Τὴν γνώμη ταύτην ἐπανέλαβον καὶ νεώτεροι συγγραφεῖς, ὡς ὁ Brace, ὁ Moehler καὶ ἄλλοι. Οὕτως, ὁ μὲν Brace λέγει ὅτι «διὰ τὸν θεῖον διδάσκαλον (τὸν Ἰησοῦν) δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κηρυχθῇ τότε ὑπὸ τὰς κρατούσας συνθήκας ὑπὲρ τοῦ καθήκοντος τῆς ἀμέσου καὶ καθολικῆς χειραφετήσεως τῶν δούλων, διότι τοῦτο θὰ ἐβύθιζε τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον εἰς δυστυχίαν ἐξικνουμένην πέρα παντὸς νοητοῦ ὁρίου, καὶ θὰ ἐξαπέλυε πόλεμον ἐξοντώσεως μεταξύ δούλων καὶ κυρίων, ὅστις θὰ μετέβαλε τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν εἰς πεδῖον αἵματος καὶ σφαγῆς»². Ὁ δὲ Moehler φρονεῖ ὅτι διὰ τοὺς πρώτους Χριστιανούς τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθεριᾶς προηγεῖτο ἡ ἐσωτερικὴ, ἥτοι ἡ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας ἀπαλλαγὴ, ἄνευ τῆς ὁποίας ἐξωτερικὴ ἐλευθερία καὶ πάντα τὰ ὑλικά ἀγαθὰ θὰ ἦσαν ἐπισηφαλῆ καὶ μάταια. Διότι, ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς εἶχεν ἐπιτύχει νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν χειραφέτησιν πάντων τῶν δούλων, χωρὶς πρῶτον νὰ ἀπαλλάξῃ τούτους τῶν ἐσωτερικῶν τῆς ἀμαρτίας δεσμῶν, θὰ εἶχεν ἐπακολουθήσει αὐτὴν τοιαύτη καταστροφή, ὡσεὶ ὁ Ἄδης αὐτὸς εἶχεν ἐξαποστείλει διὰ μιᾶς ἐπὶ τῆς γῆς ὄλους τοὺς κατοίκους αὐτοῦ... Τότε εἰς τὴν γενικὴν καταστροφὴν, ἥτις θὰ ἐπηκολούθη καὶ αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς θὰ εἶχεν εὑρεῖ τὸν ἴδιον αὐτοῦ ὄλεθρον³. Τούναντιον ὁ Harnack, ἀπαντῶν εἰς τὸ αὐτὸ ἐρώτημα, λέγει ὅτι οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ ὑπελάμβανον τὴν δουλείαν οὔσαν οὔτε χεῖρον, οὔτε κάλλιόν τι τῆς Πολιτείας καὶ τῶν σχέσεων τῶν ὑπὸ τοῦ θετικοῦ δικαίου ἰδρυομένων⁴. Ὁ Cadoux ἐξ ἄλλου φρονεῖ, ὅτι τὸ οὐσιωδῶς ἀσυμβίβαστον τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἕπερ εἶναι τόσον σαφές δι' ἡμᾶς, δὲν εἶχε κατὰ τοὺς πρώτους ἐκείνους χρόνους ἐπιβληθῆ εἰς τὴν σκέψιν τῶν Χριστιανῶν. Καίτοι δὲ ὁ Παῦλος εἶχε γνώσιν ὠρισμένων ἀντιρρήσεων κατὰ τοῦ θεσμοῦ (1 Κορ. 7.21), διάφοροι περιπτώσεις ἐν συνδυασμῷ λαμβανόμεναι, συνετέλουν εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς δυνάμεως τῶν ἀντιρρήσεων τούτων καὶ εἰς τὴν ἀπόρριψιν ἢ τὴν ἀναβολὴν τῆς υἰοθετήσεως πρακτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ θεσμοῦ⁵.

Ἐναντιοβλητῶς εἰς πάσας τὰς ἀπαντήσεις ταύτας ὑπάρχει ποσοστὸν ἀληθείας, ἀλλ' ἐκεῖνο, ἕπερ εἶναι ἀπολύτως βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ δουλεία καθ' ἑαυτὴν δὲν ὑπελαμβάνετο ὡς ἐμπόδιον ἀναιρετικὸν τῶν προσπαθειῶν τοῦ

1. MPG. 62,704.

2. C. Brace, Gesta Christi, σελ. 45.

3. Παρὰ Π. Μπρατσιώτη, ΥΦΕΠ, σελ. 127 ζξ.

4. Παρὰ Π. Μπρατσιώτη, μν. ξργ., σελ. 126, σημ. 1.

5. C. Cadoux, ECW, σελ. 432.

δούλου νὰ γίνῃ καλὸς Χριστιανός, καίτοι ἡ ἐλευθερία ἦτο προτιμότερα τῆς δουλείας. Ἠγετικάι χριστιανικάι προσωπικότητες διεκήρυττον, ὅτι τόσον ὁ ἐλεύθερος ὅσον καὶ ὁ δούλος ἦσαν ἐπιδεικτικοὶ τῆς αὐτῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς¹. Καθόσον δὲ ὁ Χριστὸς οὐδεμίαν ἐποιεῖτο διάκρισιν μεταξύ δούλου καὶ ἐλευθέρου (1 Κορ. 7.20-23) Γαλ. 3.28, Κολ. 3.9-11 Φιλῆμ. 16), ἀλλ' ἔδωκεν ἑαυτὸν εἰς θάνατον (Ἐφ. 5.2) καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἠλευθέρωσε πάντας ἐκ τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας (Γαλ. 5. 1, Ἐβρ. 2.14-15), δυνάμει νομικοῦ δικαιώματος ἀμφοτέροι, ὁ τε δούλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, οὐδαμῶς πλέον ἀνήκον εἰς ἑαυτούς, οὔτε εἰς τινὰ ἄλλον, ἀλλ' ἐγένοντο κτῆμα τοῦ Χριστοῦ καὶ σύνδουλοι (1 Κορ. 6.19-20)². Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων, πολλοὶ Πατέρες ἐδίδασκον, ὅτι ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν φύσει ἦσαν καὶ οἱ δούλοι ἐλεύθεροι μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Οὕτως, ὁ μὲν Αὐγουστίνος ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον λογικόν, ἵνα θέτῃ χεῖρα κακοποιὸν ἐπὶ τῶν συνανθρώπων αὐτοῦ³, ὁ δὲ Ἀμβρόσιος ἐφρόνει ὅτι ὁ δούλος ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ κατὰ τὸν χαρακτῆρα ἀνώτερος τοῦ κυρίου αὐτοῦ καὶ κατ' οὐσίαν ἐλεύθερος εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ ὁ κύριος⁴. Ὁ Χρυσόστομος ἐπίσης ἐκήρυττεν ὅτι οὐδεὶς Χριστιανὸς εἶναι δούλος, διότι πάντες οἱ ἀναγεννηθέντες ἐν Χριστῷ εἶναι ἀδελφοί⁵. Ἡ δὲ συμπεριφορὰ τῆς χριστιανικῆς ἡγεσίας γενικῶς πρὸς τοὺς δούλους ἦτο πάντοτε συνεπὴς πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην, οὕτως ὥστε οἱ Χριστιανοὶ ἠγέται δικαίως ἀπεκλήθησαν «ἀδελφοὶ τῶν δούλων»⁶, ἐνῶ οἱ δούλοι ἐκάλουν ἑαυτούς «ἀπελευθέρους Χριστοῦ»⁷. Ὅταν δὲ δούλος τις προσήγετο πρὸ τοῦ δικαστοῦ ἀπήντα ἀνακρινόμενος· «Οὐκ εἰμι δούλος· Χριστιανός εἰμι. Ὁ Χριστὸς ἠλευθέρωσέ με»⁸. Ἡ ἠθικὴ ἀξιοπρέπεια ἡ ἀξία τῆς προσωπικότητος ἀνεγνωρίζετο καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς πάντας δούλους τε καὶ ἐλευθέρους. «Ἡ δούλη αὕτη, λέγει ὁ Χρυσόστομος, ἀδελφή σου γέγονεν, ἂν ἦ πιστή... οὐχὶ τῆς αὐτῆς σοὶ μετέχει ψυχῆς; οὐχὶ τῶν αὐτῶν ἡξίω-

1. K. Latourette, HEC, I, σελ. 262, Πρβλ. Μ. Βασιλείου, MPG, 34,948: «Ὁ ζυγὸς τῆς δουλείας εὐαρέστως τῷ Κυρίῳ κατορθούμενος, βασιλείας οὐρανῶν ἄξιον συνίστησι».

2. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, Περὶ Ἁγίου Πνεύματος «Ἵστε κἀν ὁ μὲν δεσπότης, ὁ δὲ δούλος λέγεται, ἀλλ' οὖν πάντες καὶ κατὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμοτιμίαν καὶ ὡς κτήματα τοῦ πεποικητός ἡμᾶς ὁμόδουλος» (παρὰ Η. Χρῆστου, μν. ἔργ., σελ. 99).

3. De civit. Dei, XIX, 15, MPL, 41, 643.

4. Παρὰ Κ. Latourette, EHC, σελ. 262.

5. Ἐφεσ. Ὁμιλία 22α, 1, MPG, 62, 155: «Ἀδελφός ἐστι καὶ ὁ δούλος, τῶν αὐτῶν ἀπήλαυσεν, εἰς τὸ αὐτὸ σῶμα τελεῖ μᾶλλον ἀδελφός ἐγένετο οὐ τοῦ Κυρίου τοῦ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ».

6. Lactantius, Inst. Dei, V. Παρὰ Κ. Latourette, ἐνθ' ἄν.

7. C. Brace, Gesta Christi, σελ. 60.

8. Αὐτῶθι.

ται παρά Θεοῦ; οὐ τῆς αὐτῆς ἀπολαύει τραπέζης; οὐ τῆς αὐτῆς σοι κοινωνεῖ εὐγενείας;»¹. Ὁ δούλος ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἅγιος, πολλοὶ δὲ ναοὶ εἶχαν ἀφιερωθῆ εἰς τὴν μνήμην δούλων, οἵτινες ἀπέθανον μαρτυρικὸν θάνατον ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ. Εἷς τοιοῦτος ναὸς ἦτο ὁ ἐν Ραβέννῃ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Βιταλίου, μαρτυρησάντος δούλου, ὃν ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός².

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐκέκτητο δούλους, ὡς καὶ τὰ μοναστήρια, καὶ ἐλογίζετο τοὺς δούλους ὡς ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν, ἣν ὁ ἐπίσκοπος ἄφειλε νὰ προστατεύῃ καὶ συντηρῇ³. Ἡ Ἐκκλησία, καθὼς καὶ οἱ ἰδιῶται Χριστιανοί, εἶχον πιθανῶς καὶ ἀποχρῶντά τινα λόγον νὰ διατηρῶσι τοὺς δούλους αὐτῶν, εἷς δὲ τοιοῦτος λόγος ἦτο νὰ ἔχωσι πάντοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσκῶσιν ἐπ' αὐτῶν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐπιρροὴν καὶ οὕτω κερδίζωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν⁴. Ὁ λόγος οὗτος διαφαίνεται σαφῶς εἰς τὴν πρόνοιαν, ἣν ἐλάμβανεν ἡ Ἐκκλησία ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως τῶν δούλων, νομοθετήσασα ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων ὅπως οἱ ὑπ' αὐτὴν ἢ ὑπὸ Χριστιανούς κυρίους διατελοῦντες δούλοι ἐργάζωνται μόνον τὰς πέντε ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος, «σάββατον δὲ καὶ Κυριακὴν σχολαζέτωσαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐσεβείας»⁵, καθόσον ἡ χειραφέτησις μετέβαλλε μὲν τὴν ἀστικὴν θέσιν τῶν δούλων, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβάλῃ καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν κατάστασιν, ἣ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν θέσιν, ἄνευ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναγεννήσεως τῆς ψυχῆς, ἣν μόνον ὁ Χριστὸς ἠδύνατο νὰ παράσχω. Διότι εἶναι ἱστορικῶς μεμαρτυρημένον, ὅτι λόγῳ τῆς οικονομικῆς δυστυχίας τῶν χρόνων ἐκείνων πολλοὶ πολῖται, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιμετωπίζωσιν οὐδὲ τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας τοῦ ζῆν ὑπέβαλλον ἐκουσίως ἑαυτοὺς εἰς δουλείαν⁶. Δυνάμεθα ἐπομένως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία λόγῳ μητρικῆς ὑπὲρ τῶν δούλων φροντίδος διετήρει αὐτοὺς καὶ οὐχὶ διότι ἀντέκειτο εἰς τὴν χειραφέτησιν αὐτῶν. Οὗτος φαίνεται νὰ εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ Ἰγνάτιος

1. Εἰς Ἐφεσ., Ὁμιλία 15η, 3, MPG, 62, 109, στ. 56, 110, στ. 11.

2. E. Oliver. SACC, σελ. 65.

3. Τα μοναστήρια ἐν αἷ Ἀνατολῇ σφόδρῶς μνημονεύεται ὅτι κατεῖχον δούλους (E. Oliver, μν. ἐργ., σελ. 63). Τοῦναντίον, οἱ μοναχοὶ αὐτῶν ἐθεώρουν τὴν ἐργασίαν ὡς ἱερὰν ἀπασχόλησιν. Ὁ Παλλάδιος, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰ μοναστήρια τῆς Αἰγύπτου περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. εὔρεν εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν, μεταξύ 300 ἀδελφῶν μοναχῶν, 15 ράπτas, 7 σιδηρουργούς, 4 ξυλουργούς, 12 ὀδηγούς καμήλων καὶ 15 βυρσοδέψas. Τὸ προῖον τῆς ἐργασίας αὐτῶν ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν συντήρησιν. τὸ δὲ περίσσυμα διενέμετο εἰς τοὺς πτωχοὺς (W. Stephens St. John Chrysostom. His Life and Times, σελ. 64).

4. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἐφεσ. Ὁμιλία 22α, 2, MPG 62, 158.

5. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, Η', XXXIII, BEH, 2, 165.

6. Π. Μπαρτιστόπου, ΓΦΒΠ, σελ. 119, 127.

ἔγραφε πρὸς τὸν Πολύκαρπον Σμύρνης: «Δούλους καὶ δούλας μὴ ὑπερηφάνει· ἀλλὰ μὴδὲ αὐτοὶ φυσιοῦσθωσαν ἀλλ' εἰς δόξαν Θεοῦ πλέον δουλεύετωσαν, ἵνα κρείττονος ἐλευθερίας ἀπὸ Θεοῦ τύχωσιν· μὴ ἐράτωσαν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ἐλευθεροῦσθαι, ἵνα μὴ δοῦλοι εὐρεθῶσιν ἐπιθυμίας»¹. Ἐπὶ πλέον πληροφοροῦμεθα περὶ Χριστιανῶν κυρίων δούλων, οἵτινες ἐκτὸς τῆς συμπαθείας μεθ' ἧς ὄφειλον νὰ συμπεριφέρονται πρὸς αὐτούς, προυτρέποντο νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν καὶ διὰ τὸν προσηλυτισμὸν αὐτῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὗς γενομένους Χριστιανούς ὄφειλον νὰ ἀγαπῶσιν ὡς υἱοὺς ἢ ὡς ἀδελφούς διὰ τὴν τῆς πίστεως κοινωνίαν².

Ἐν τούτοις, τὰ ἱερά τοῦ χριστιανισμοῦ κείμενα δὲν ἔμενον ἐντελῶς ἀδιάφορα ἐν σχέσει πρὸς τὰ σωματικά τοῦ δούλου δεσμά, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ. Ἡ διδασκαλία αὐτῶν περὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας, ἐν τελικῇ ἀναλύσει, ἐμπεριεῖχε καὶ τὴν πλήρη καταδίκην τῆς δουλείας, ἐφ' ἧσον αὕτη ἐστέρει τὸν δούλον θεμελιωδῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Οἱ ἀπόστολοι ἀφ' ἐνὸς καὶ τινες τῶν πρώτων Χριστιανῶν συγγραφέων ἐφ' ἑτέρου, συμβουλευόντες τοὺς δούλους νὰ φέρωσι μεθ' ὑπομονῆς καὶ καρτερίας τὸν ἑαυτῶν ζυγόν, ὠμολόγουν ἐμμέσως ὅτι ἡ δουλεία ἦτο κακόν, καθὼς τὰ διάφορα παθήματα καὶ αἱ δοκιμασίαι, μεθ' ὧν εἶναι ἀναποτρέπτως συνυφασμένος ὁ παρὼν βίος, τὴν ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀπαλλαγὴν ἐπιθυμεῖ πᾶς ἄνθρωπος καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ. Ἐὰν δὲ συνιστῶσιν εἰς τοὺς δούλους ὑπακοὴν καὶ σεβασμὸν εἰς τοὺς ἰδίους δεσπότας, τοῦτο πράττουσιν, οὐχὶ ἐπιδοκιμάζοντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας, ἀλλ', ὡς οἱ ἴδιοι ἐξηγοῦσιν, «ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημηθῆται» (1 Τιμ. 6. 1)³. Ὑπάρχουσι μάλιστα καὶ τινὰ χωρία εἰς τὴν Κ. Δ., ἅτινα ὁμιλοῦσιν εὐθέως περὶ τῆς δουλείας ὡς κακοῦ καὶ συμβουλευουσιν τὴν εἰ δυνατόν ἀπαλλαγὴν ἐξ αὐτοῦ. Ὁ Παῦλος, π.χ., συμβουλεύει τὸν Χριστιανὸν δούλον· «δοῦλος ἐκλήθης; μὴ σοι μελέτω», προμαντεύων ἡμῶς τὰς ἐνδομύχους δικαίας τοῦ δούλου ἀντιρρήσεις, προσθέτει ἀμέσως· «ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλευθερὸς γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι» καὶ συμβουλεύει περαιτέρω· «τιμῆς ἡγοράσθητε· μὴ γίνεσθε δούλοι ἀνθρώπων» (1 Κορ. 7.21, 23).

Ὁ αὐτὸς ἀπόστολος εἰς τὴν πρὸς Φιλήμονα, μικρὰν μὲν ἀλλὰ θαυμασίαν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, καίτοι δὲν ἀμφισβητεῖ τὸ ἐπὶ τοῦ Ὀνησίμου νόμιμον δικαίωμα τοῦ Φιλήμονος, ἐμμέσως καί, οὕτως εἰπεῖν, κατ' ἄκρως εὐγενῆ τρόπον, ὑπαινίσσεται τὸ καθήκον αὐτοῦ νὰ δώσῃ εἰς τὸν Ὀνήσιμον τὴν

1. Ἰγνατίου, Πρὸς Πολύκαρπον, IV, 3, ΒΕΠ, 2, 283, 318.

2. Ἀποστολ. Διαταγαί, Δ', XII, 3, ΒΕΠ, 2, 74.

3. Πρβλ. Π. Δ. ἡμητροπούλου, Τὸ Κυπριακὸν ζήτημα ἐπὶ χριστιανικῆς βάσεως, «Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα», φύλ. 101, Αὐγούστος 1957, σελ. 3ἔξ.

ἐλευθερίαν¹ καὶ νὰ ἔχη αὐτὸν παρ' ἐαυτῶ οὐχὶ πλέον ὡς δούλον, «ἀλλ' ὑπὲρ δούλον, ὡς ἀδελφὸν ἀγαπητὸν» (Φιλήμ., 16). Ἔτι πλέον τούτου ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι, ὡς τέκνα Θεοῦ, εἶναι ἀδελφοὶ ἀλλήλων, βαθμηδὸν ἀλλὰ σταθερῶς ἤρην ἐκ τοῦ μέσου τὴν διάκρισιν μεταξὺ κυρίου καὶ δούλου, τοῦλάχιστον ἐν ἠθικῇ ἐννοίᾳ. Ἀμφότεροι ἐγένοντο προνομιοῦχα μέλη τῆς Ἐκκλησίας καί, κατ' ἀκολουθίαν, ἐθεωροῦντο ἀδελφοὶ καὶ σύνδουλοι ἐν Χριστῷ. Οἱ δούλοι, ἀπαξ εἶχον ἀσπασθῆ τὴν νέαν πίστιν, συμμετεῖχον εἰς τὰς συνάξεις τῶν κατ' οἶκον ἐκκλησιῶν τῶν κυρίων αὐτῶν ἐν αἷς ἡ διάκρισις μεταξὺ κυρίου καὶ δούλου ἐντελῶς παρεβλέπετο. Κύριοι καὶ δούλοι παρεκάθηντο ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους εἰς τὰς ἱεράς συνάξεις τῶν Χριστιανῶν καὶ μετεῖχον τῆς τραπέζης τοῦ Κυρίου, πίνοντες ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου καὶ ἀνταλλάσσοντες ἀδελφικὸν ἐν Χριστῷ ἀσπασμόν. Οὕτω, καίτοι ἡ νομικὴ σχέσις τοῦ δούλου πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ διετηρεῖτο ἔτι, ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη ἐξηγήασε τὴν σχέσιν ταύτην μετασχηματίσασα αὐτὴν εἰς σχέσιν Χριστιανοῦ πρὸς Χριστιανόν². Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἰδέας ταύτης τῆς ἐν Χριστῷ ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος πολλοὶ Ρωμαῖοι κάτοχοι δούλων, μετὰ τὴν εἰσδοχὴν αὐτῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, ἤρχισαν νὰ χειραφετῶσι τοὺς δούλους αὐτῶν. Ἦδη, ἐν ἔτει 119 μ.Χ., ὁ Ἐρμάς, νομάρχης ἐν Ρώμῃ, γενόμενος Χριστιανός, προσήγαγε τοὺς δούλους αὐτοῦ, 1250 τὸν ἀριθμὸν, ἵνα βαπτισθῶσι, μεθ' ὃ ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐλευθέρους³.

Ἄλλος νομάρχης, ὁ Χρωμάτιος, ἐν ἔτει 284 μ.Χ., μετὰ τὴν προσέλευσιν αὐτοῦ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὡς λέγεται, ἀφοῦ ἐβάπτισε τεσσαράκοντα δούλους αὐτοῦ ἠλευθέρωσεν αὐτοὺς ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι «ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐγένοντο διὰ τοῦ βαπτίσματος τέκνα Θεοῦ δὲν πρέπει νὰ εἶναι δούλοι ἀνθρώπων»⁴. Καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους δούλῳς τις προσαγόμενος πρὸς βᾶ-

1. Φιλήμ. 14, 21. Ὅτι ὁ Φιλήμων συνεμορφώθη πρὸς τὴν παράκλησιν ταύτην, τοῦ Παύλου εἶναι λίαν πιθανόν. Κατὰ τὰς Διαταγὰς τῶν 12 Ἀποστόλων ὁ Ὀνήσιμος ἐγένετο ἐπίσκοπος Βεροίας, κατ' ἄλλους δὲ ἐπίσκοπος Ἐφέσου, ἐνῶ ὁ Ἰερώνυμος παραδίδει ὅτι ἐγένετο διάκονος (Ἐπιστολὴ III, MPL, 22, 334. (II. Μπρατσιώτου, μν. ἔργ., σελ. 17/18, σμ. 4). Οἰαδήποτε τῶν πληροφοριῶν τούτων καὶ ἡ εἶναι ἀληθής, προϋποθέτει τὴν πρὸ τῆς χειροτονίας χειραφέτησιν αὐτοῦ.

2. Πρβλ. II. Μπρατσιώτου, ΥΦΕΠ, σελ. 129.

3. C. Brace, μν. ἔργ. σελ. 227.

4. C. Brace, Gesta Christi, σελ. 227. Ἡ ἀντίληψις ὅτι διὰ τοῦ βαπτίσματος οἱ βαπτιζόμενοι δούλοι ἀπέκτων αὐτοδικαίως τὴν ἀτομικὴν αὐτῶν ἐλευθερίαν ἀπαντᾷ ἤδη καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὴν ἀποικιακὴν ἱστορίαν τῆς Ἀμερικῆς, ὅτε ἀμερικανοὶ κάτοχοι δούλων ἐδίσταζον νὰ βαπτίζωσιν αὐτούς, μήπως δυνάμει τῆς πράξεως τοῦ βαπτίσματος ἀνεγνώριζον εἰς αὐτούς ὅτι ἦσαν ἐλεύθεροι. Σφίζονται δύο νόμοι τῆς ἀποικιακῆς Βουλῆς τῆς Virginia κατοχυροῦντες τοὺς κυρίους δούλων περὶ τοῦ ἀδιαταράχτου τῆς καταστάσεως τῶν δούλων μετὰ τὸ βάπτισμα (Anderson's History of Christian Church II, σελ. 552, III, σελ. 227).

πισιν ὑπὸ τοῦ κυρίου, τῆς συζύγου ἢ τοῦ υἱοῦ τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἐγένετο μετὰ τὸ βάπτισμα ἐλεύθερος¹. Ἡ Ἐκκλησία ἐνεθάρρυνε τὴν χειραφέτησιν, ἧς ὁ τρόπος συνεδέθη ἤδη ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου πρὸς τὰς χριστιανικὰς τυπικὰς διατάξεις. Κατὰ ταύτας ὁ κύριος τοῦ δούλου ὠδήγει αὐτὸν κρατοῦντα ἀνημμένην λαμπάδα πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ἀφοῦ περιέφερον αὐτὸν περίξ αὐτοῦ, δραττόμενος τῶν ἄκρων τοῦ θυσιαστηρίου, ἀπήγγελλε τὰς λέξεις τῆς χειραφετήσεως· «διὰ τὸν φόβον τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ καὶ πρὸς ἴασιν τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἀποδίδω σοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἶθε ὁ ἄγγελος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ νὰ μὲ θεωρήσῃ ἄξιον νὰ καταλάβω θέσιν τινὰ μεταξὺ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ»². Ὁ Αὐγουστίνος καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν κλῆρος ἀπέδωσαν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς δούλους αὐτῶν³, ἡ δὲ Μελανία, πλουσία ρωμαία κυρία, ἀπῆλευθέρωσεν ὅλους τοὺς δούλους αὐτῆς, 800 κατὰ τὸν Παλλάδιον, ὅτε ἀνεχώρησεν ἐκ Ρώμης, ἕνα εἰσέλθῃ εἰς μοναστήριον ὡς μοναχὴ⁴.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἤρχισε νὰ χειραφετῇ τοὺς δούλους αὐτῆς ὡς ἐπέθετο ὅτι οὗτοι ἠδύνατο νὰ συνεχίσωσι ζῶντες ἐλεύθεροι, καὶ νὰ δέχεται δούλους ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἀνωτέρους βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης ὑπὸ τὸν μόνον ὅρον ὅτι οἱ κύριοι αὐτῶν δὲν προέβαλλον ἀντίρρῃσιν⁵. Διέθετε τὰς οικονομικὰς αὐτῆς πηγὰς πρὸς ἐξαγορὰν δούλων καὶ αἰχμαλώτων⁶ καὶ οὕτω ἀπέτρεπε τὴν ὡς δούλων πώλησιν τῶν τελευταίων, ἀκολουθοῦσα ἐν τούτῳ παλαιὰν γνώμην, καθ' ἣν ὁ ἀγοράζων ἕνα δούλον κερδίζει μίαν ψυχὴν⁷, προτρέπουσα καὶ τοὺς Χριστιανοὺς νὰ συμμορφῶνται πρὸς αὐτὴν. Καὶ εἶναι ὅντως ἄξιον παρατηρήσεως τὸ γεγονός, ὅτι μνημονεύονται μὲν πολλάκις ὑπὸ τῆς γραμματείας τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου αἰώνων Χριστιανοὶ κύριοι δούλων, εἰς οὐδεμίαν ὁμῶς περίπτωσιν ἀναφέρεται παράδειγμά τι Χριστιανοῦ πωλήσαντος Χριστιανὸν δούλον⁸.

Παραεκλίσεις ἀπὸ τῶν κοινῶς παραδεδεγμένων τούτων ἀρχῶν μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν συνέβαινον ἐνίοτε, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράσωμεν ἐκ τῆς αὐ-

1. Oliver, SACC, σελ. 64.

2. E. Oliver, ἐνθ' ἄν.

3. G. Uhlhorn, CCAC, σελ. 375.

4. G. Uhlhorn, ἐνθ' ἄν.

5. Ἀποστ. καν. 82. Πρβλ. Συνόδου τοῦ Toledo (περὶ τὸ 400) καν. 10. Μεταξὺ ἄλλων παραδειγμάτων ἀναφέρονται οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης Πιος, ἀδελφὸς τοῦ Ἐρμά, καὶ Κάλλιστος. Ἡ ἐν Ἑλβίρα Σύνοδος (καν. 80) καταδικάζει τὴν συνήθειαν Χριστιανῶν τινῶν νὰ ἐμποδίζωσιν ἀπελευθέρους νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὸν κλῆρον. (II. Μ π ρ α τ σ ι ὶ τ ο υ, μν. ἔργ., σελ. 130).

6. Διαταγαὶ Ἀποστ. Δ', IX, 2 BEH, 2, 72.

7. Διαταγαὶ Ἀποστ. II, 62: «Πιστὸν γὰρ ἐν πανηγύρει οὐ χρὴ παραβάλλειν, πλεῖον τοῦ σωματίου (δούλου) πρίασθε καὶ ψυχὴν περιποιήσασθαι».

8. II. Μ π ρ α τ σ ι ὶ τ ο υ, ΥΦΕΗ, σελ. 132.

στηρᾶς κριτικῆς ἐνίων Πατέρων κατὰ τῶν παρεκκλίσεων τούτων. Ἐξ αὐτῶν ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς καταφέρεται ἐμμέσως κατὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας διδάσκων, ὅτι «ὁ πλάσας ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον ἀφῆκε καὶ αὐτεξούσιον, νόμῳ τῆς ἐντολῆς μόνῳ κρατούμενον..., ἡ δὲ ἀληθὴς δουλεία ἡ ταύτης παράβασις»¹, ὑπονοῶν ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπαλλαγὴ συνεπάγεται ἀναγκαιῶς καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς δουλείας οἰασθῆποτε μορφῆς. Ὁ Χρυσόστομος ἐπίσης, ἐμμέσως ἀποδοκιμάζων καὶ οὗτος τὴν δουλείαν, διδάσκει· «οὐκ ἦν δοῦλος τὸ παλαιόν· ὁ γὰρ Θεὸς πλάττων τὸν ἄνθρωπον οὐκ ἐποίησεν αὐτὸν δοῦλον, ἀλλ' ἐλεύθερον»². Κατὰ τὸν αὐτὸν ἱερὸν Πατέρα, ἐφ' ὅσον ὁ Χριστιανὸς διὰ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ συνδέσμου μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐγένετο ἀπελεύθερος Χριστοῦ καὶ ἀδελφὸς τοῦ ἑαυτοῦ Χριστιανοῦ κυρίου, δὲν δύναται πλέον νὰ εἶναι δοῦλος αὐτοῦ³. Ἄλλ' ὁ δριμύτερον παντὸς ἄλλου καταφερόμενος κατὰ τῆς δουλείας εἶναι ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὅστις πλήρης ἱερᾶς ἀγανακτήσεως ἀποκαλεῖ τὸν δεσπότην δούλων ἐπαναστάτην κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἀνατροπέα τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεθειμένου ἐν τῇ φύσει νόμου καὶ σφετεριστὴν τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου δικαϊώματος τοῦ Θεοῦ, ὡς ποιούμενον «κτῆμα ἑαυτοῦ τὸ τοῦ Θεοῦ κτῆμα»⁴.

1. Λόγος 14ος, (Περὶ φιλοπρωχαιίας, 24, 25 καὶ 26, MPG, 35, 889-892.

2. Εἰς Λάζαρον. Λόγος 6ος, MPG, 48, 1037 ἐξ. Πρβλ. Μ. Βασιλείου Περὶ Ἁγ. Πνεύματος «Παρά μὲν τοῖς ἀνθρώποις τῇ φύσει δοῦλος οὐδεὶς» (παρὰ Π. Χρήστου Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Μ. Βασιλείου, σελ. 99).

3. Ἐφες. Ὁμιλία 22α, 1, MPG, 62, 155. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Πρὸς Δημήτριον μονάζοντα, Περὶ κατανύξεως, 3, MPG, 47, 397. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον βραδύτερον καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης (9ος αἰ.) ρητῶς ἀντετάσσετο πρὸς τὸν θεσμόν τῆς δουλείας, τὰ ἐξῆς ἐπιτάσων ἐν τῇ δ' ἐντολῇ αὐτοῦ πρὸς καθηγούμενον: «Οὐ κτήση δοῦλον, οὔτε εἰς τὴν οἰκίαν χρεῖαν, οὔτε εἰς τὴν οἰκίαν μονήν, οὔτε εἰς τοὺς ἀγρούς, τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγυῖοντα ἄνθρωπον» (Διαθήκη, MPG, 99, 1817D).

4. Εἰς Ἐκκλησιαστήν, Ὁμιλία 4η, MPG, 44, 664. Παραθέτομεν ὁλόκληρον τὸ περισπούδαστον τοῦτο χωρίον, ὅπερ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ὁ οὖν κτῆμα ἑαυτοῦ τὸ τοῦ Θεοῦ κτῆμα ποιούμενος, ἐπιμερίζων τε τῷ γένει τὴν δυναστείαν, ὡς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν κύριον ἑαυτὸν οἶσθαι, τί ἄλλο καὶ οὐχὶ διαβαίνει τῇ ὑπερηφανίᾳ τὴν φύσιν, ἄλλο τι ἑαυτὸν παρὰ τοὺς ἀρχομένους βλέπων; Δουλεῖα καταδικάζεις τὸν ἄνθρωπον, οὐ ἐλευθέρα ἡ φύσις καὶ αὐτεξούσιος, καὶ ἀντινομοθετεῖς τῷ Θεῷ, ἀνατρέπων αὐτοῦ τὸν ἐπὶ τῇ φύσει νόμον. Τὸν γὰρ ἐπὶ τούτῳ γενόμενον, ἐφ' ᾧ τε κύριον εἶναι τῆς γῆς, καὶ εἰς ἀρχὴν τεταγμένον παρὰ τοῦ πλάσαντος, τοῦτον ὑπάγεις τῷ τῆς δουλείας ζυγῷ, ὥσπερ ἀντιβαίνων τε καὶ μαχόμενος τῷ θείῳ προστάγματι. Ἐπιλέησαι τῶν τῆς ἐξουσίας ὄρων, ὅτι σοὶ μέχρι τῆς τῶν ἀλόγων ἐπιστασίας ἡ ἀρχὴ περιώρισται... Μὴ ἐκ τῶν κτηνῶν σοὶ γεγονασιν ἄνθρωποι; Μὴ οἱ βόες σοὶ τὴν ἀνθρωπίνην γονὴν ἐτεκνώσαντο; Μία γὰρ δουλεῖα τῶν ἀνθρώπων τὰ ἄλογα... Τὸν καθ' ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ ὄντα, καὶ πάσης ἀρχοντα γῆς, καὶ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς τὴν ἐξουσίαν παρὰ Θεοῦ κληρωσάμενον, τίς ὁ ἀπειπολῶν, εἰπέ, τίς ὁ ἀνοούμενος; Μόνον Θεοῦ τὸ δυνηθῆναι τοῦτο μάλλον δὲ οὐδὲ αὐτὸ σχεδὸν τοῦ Θεοῦ... οὐκ ἔν οὖν ὁ Θεὸς τὴν φύσιν καταδουλώσειεν, ὅς γε καὶ αὐθαίρετως ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ δουλωθέντας εἰς ἐλευθερίαν ἀνεκαλέσατο. Εἰ δὲ ὁ Θεὸς οὐ δουλοῦ ἐλεύθερον, τίς ὁ ὑπερτιθεῖς τοῦ Θεοῦ τὴν αὐτοῦ δυναστείαν;»

Ἐν τούτοις καὶ οἱ Πατέρες οὗτοι, τοιαῦτα διδάσκοντες, ἀπηθύνοντο πρὸς Χριστιανούς δεσπότας δούλων, οὓς παρώτρυνον νὰ πλιτεύωνται ἔναντι τῶν συνανθρώπων αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ οὐδαμῶς προυτίθεντο νὰ ἐπιβάλωσι καὶ τὴν ὑπὸ τῆς Πολιτείας διὰ νόμου κατάργησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας. Κατ' ἀκολουθίαν, πάντα τὰ ἀνωτέρω δὲν σημαίνουν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἠγγήθη ὀργανωμένης τινὸς ἐκστρατείας σκοπούσης τὴν ἄμεσον καὶ ἀπόλυτον κατάργησιν τῆς δουλείας. Ἀπλῶς ἀπετέλουν ἐκδήλωσιν ὑπαγορευομένην ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς ὁποίας οἱ Χριστιανοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀνεζήτουν τὴν ὀρθὴν λύσιν τῶν σοβούντων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς αὐτῶν. Καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ᾖ ἄλλως. Ἡ καταδικὴ τῆς δουλείας ἐξ ἀρχῆς καὶ ἡ ἐπιβολὴ εἰς τοὺς κατόχους δούλων νὰ προβῶσιν εἰς τὴν χειραφέτησιν αὐτῶν ἤθελε σημαίνει ἀνάμειξιν εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς Πολιτείας, ἣτις ἐφρόνει περὶ τῆς δουλείας ὡς περὶ νομίμου καὶ ἀναγκαίου θεσμοῦ πρὸς διατήρησιν τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτῆς συστήματος, καθόσον, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ὁ Χριστιανισμὸς ἤθελεν ὑποτεθῆ ὅτι εἰσηγεῖται τὴν ἐπανάστασιν συνεπαγομένην βίαια μεθόδους, ὡς οἱ Χριστιανοὶ ἐκ πεποιθήσεως ἀπεδοκίμαζον ἐκ τῶν προτέρων. Ὅθεν ὁ Χριστιανισμὸς δὲν κατεδίκασε μὲν εὐθέως τὸν τῆς δουλείας θεσμόν, ἀλλ' ἐπιβαλὼν τὴν ἐργασίαν, ἣτις συνεδέετο στενότατα πρὸς τὸν θεσμόν τῆς δουλείας, ὡς ἐπιβεβλημένον καθήκον παντὸς δυναμένου νὰ ἐργάζεται, συνήργησεν εἰς τὴν βαθμιαίαν μεταβολὴν τῶν παλαιῶν περὶ ἐργασίας ἀντιλήψεων, ἔδωκεν ὠθησιν εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐργασίαν καὶ ἀπέδειξεν ἐκ τῶν πραγμάτων μὴ ἀναγκαῖον τὸν θεσμόν τῆς δουλείας ὡς παράγοντα οἰκονομικὸν καὶ ὑπενόμειυσεν αὐτὸν ἐκ θεμελίων. Ἀπὸ χριστιανικῆς σκοπιᾶς ἦτο ἀρκετὸν τὸ ὅτι ἡ περὶ ἀδελφότητος διδασκαλία ἔλυε τὸ πρόβλημα, τοῦλάχιστον μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, κατὰ τὸν μᾶλλον ἰδεώδη τρόπον. Τὴν τελικὴν καὶ πλήρη λύσιν αὐτοῦ καὶ ἀπὸ εὐρυτέρας κοινωνικῆς πλευρᾶς ἀφῆκεν εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς διοικήσεως καὶ τοῦ νομοθετικοῦ σώματος τῆς Πολιτείας, ἀφοῦ προηγουμένως θὰ εἶχεν ἐπιδράσει ἀρκούντως ἐπ' αὐτῆς τὸ νέον πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως διὰ τῆς ἀναγεννητικῆς δυνάμεως αὐτοῦ καὶ διαποτίσει διὰ τῶν χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τὸν ὅλον πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον. Τῇ ἀληθείᾳ δέ, ἕκτοτε τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα μέσῳ τῆς προοδευτικῆς ἐξελίξεως τῆς κρατικῆς νομοθεσίας ἐνεργοῦν, ἐβελτίωνε βαθμιαίως τὴν θέσιν τῆς τάξεως τῶν δούλων, ἔστω καὶ ἂν δὲν κατήργησεν ὀλοκληρωτικῶς τὴν δουλείαν ὡς θεσμόν.

Ἐπίδρασις τῶν Χριστιανικῶν Ἀρχῶν ἐπὶ τῆς νομοθεσίας

Οἱ νόμοι συνηθέστατα εὐρίσκονται λίαν καθυστερημένοι μιᾶς καταστάσεως, ἣτις ἔχει ἤδη ἐπιβληθῆ πρὸ πολλοῦ ἐν τῇ πράξει, οὐχὶ δὲ σπανίως θεσπίζονται, ἵνα καταστήσωσι καὶ νόμοι ἰσχυρὰ παλαιὰ ἐν τῇ πράξει συστήματα

και ἔθιμα μᾶλλον ἢ νά ἐγκαινιάσωσι νέας μεθόδους και συνθηείας. Οὕτως ἡ νομοθεσία, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου και ἐφεξῆς, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν και ἐπιβολὴν ὡς κοινῆς πολιτικῆς πράξεως ἀρχῶν εἰσαχθεισῶν και ἐφαρμοσθεισῶν ἐν τῇ πράξει ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος ἐν σχέσει πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἐμφαίνεται σαφῶς εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν νόμων ὑπὸ χριστιανῶν αὐτοκρατόρων θεσπισθέντων, Ἡ νομοθεσία ἤδη διατυπῶται εἰς γλῶσσαν ἐμπνεομένην ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀτόμου, και ἡ ἰσότης πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἄστινας κατὰ βᾶθος ἐπιδιώκει νά περιφρουρήσῃ ἤδη ἡ κρατικὴ νομοθεσία, εἶναι κατὰ βᾶσιν χριστιανικαὶ ἀρχαί. Πληροφοροῦμεθα περὶ νόμων ἐμπεποτισμένων ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ἥτις ἦτο, τῷ ὄντι, ἡ κυρία πηγὴ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος τῶν νόμων τούτων, ἀγνώστου εἰς τὴν προχριστιανικὴν ρωμαϊκὴν νομοθεσίαν, χειραφετούντων «μετ' εὐσεβοῦς προθέσεως»¹ και περιεχόντων ἀναριθμήτους ἄλλας ἐκφράσεις λίαν ἐνδεικτικὰς τῶν χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, τῶν διὰ μέσου τοῦ ἐκάστοτε νομοθέτου ἐνεργουσῶν. Ἡ «ἡμέρα τοῦ Κυρίου» (ἡ Κυριακὴ) ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ νομοθέτου ὡς ἡμέρα χειραφετήσεως τῶν δούλων και ἡμέρα ἀναπαύσεως ἀπὸ πάσης ἐν δικαστηρίοις διαδικασίας², ἡ δὲ χειραφέτησις ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας ἀπέκτησε τὴν αὐτὴν ἰσχύν, ἣν ὁ νόμος παρεῖχεν εἰς χειραφετήσεως γενομένας δυνάμει τῶν συνήθων νομικῶν διατυπώσεως³. Ἡ ἐπίσημος ἀπελευθέρωσις δούλου ἀπέβη συνήθης πράξις σεβασμοῦ και εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεόν, ἐπὶ τῇ ἀναρρώσει ἐξ ἀσθενείας, τῇ γεννήσει τέκνου κτλ., ἀκόμη δὲ και ὅταν αὐτὴ ἐλάμβανε χώραν ὡς ἀποτέλεσμα θανάτου, ἢ κατόπιν ἀτομικῆς διαθήκης⁴.

Ἡ νομοθεσία τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸ δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας εἶναι εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρουσα. Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς νομοθεσίας ταύτης εἶναι ὁ σεβασμὸς τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἣν θεωρεῖ δικαίωμα παντὸς ἀνθρώπου ἀναπαλλοτρίωτον. Διὰ τοῦτο περιέχει μέτρα προστατευτικὰ τῶν ἐκ γενετῆς ἐλευθέρων, ἵνα μὴ οὐτοί ποτε διατρέξωσι τὸν κίνδυνον νά στερηθῶσι τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, και προνοεῖ περὶ ἐπανακτήσεως τῆς ἐλευθερίας παντὸς προσώπου γεννηθέντος μὲν ἐλευθέρου, ἀπολέσαντος δὲ καθ' ὁποῖονδήποτε τρόπον τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ. Οὕτω, δυνάμει τοῦ νόμου τῆς 1ης Αὐγούστου τοῦ 315⁵, ἐτροποποίησε τὴν προηγουμένην νομοθεσίαν, καθ' ἣν οἱ ἀπαγωγεῖς ἀνθρώπων ὑπέκειντο εἰς ποινὴν καταναγκαστικῶν ἔργων εἰς τὰ ὄρυχεῖα, και ἐθέσπισεν ὅπως, ἐάν τις ἤθελε κατηγορηθῆ και ἀποδειχθῆ ἔνοχος τοιοῦτου

1. Cod. Theod. IX, 12.

2. Cod. Theod. II, 7. 1.

3. C. B r a c e, Gesta Christi, σελ. 53.

4. C. B r a c e, ἐνθ' ἀν.

5. Cod. Theod. IX, 18. 1.

ἐγκλήματος, ἀδιάφορον ἂν ἦτο δούλος ἢ ἐλεύθερος, ρίπτηται εἰς τὰ ἄγρια θηρία κατὰ τὸ ἀμέσως πρῶτον δημόσιον θέαμα, ἐὰν δ' ἦτο ἐλεύθερος ἐκ γενετῆς, παραδίδηται εἰς τὸ ἀμφιθέατρον, ἵνα κατὰ τὴν ἐπίδειξιν ξιφομαχικῶν ἀγώνων ἀποθάνῃ διὰ τοῦ ξίφους. Διὰ δὲ τοῦ νόμου τῆς 24ης Ἀπριλίου τοῦ 314 ἐπικαλεῖται τὴν συνδρομὴν πάντων τῶν πολιτῶν, ἵνα ἀγωνισθῶσι μετὰ πραγματικῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ Κράτος ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ δικαίωματος τῆς ἐλευθερίας παντὸς ἀπολέσαντος αὐτὸ προσώπου, ὅπερ οὗτοι ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως ἢ ἐξ ἀποκαλύψεως τρίτων ἀνεγνώριζον ὡς ἔχον γεννηθῆ ἐλεύθερον¹. Ὁ αὐτὸς νόμος ἐπέβαλλε βαρυτάτας ποινὰς εἰς τὸν κύριον, ὅστις παρὰ τὴν μαρτυρίαν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνῶσιν κατακρατεῖ ἐν δουλείᾳ πρόσωπον ἐκ γενετῆς ἐλεύθερον, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς ἐκείνους, οἵτινες, ἐνῶ γνωρίζουσιν, ἀποκρύπτουσιν ὅτι πρόσωπα ἐκ γενετῆς ἐλεύθερα διατελοῦσι παρανόμως ὑπὸ δουλείαν. Δι' ἄλλου νόμου τῆς 28ης Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους² ἐθέσπισεν ὅπως τὸ δικαίωμα δούλου τινὸς νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ εἰς οὐδεμίαν ἀνατρεπτικὴν προθεσίαν ὑπόκειται, καὶ διὰ τοῦ νόμου τῆς 18ης Μαΐου τοῦ 323³ ὥρισεν ὅτι πᾶν πρόσωπον πωληθὲν ὡς δούλος ὅτε ἦτο ἀνήλικον, ἐὰν μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν (μετὰ τὴν συμπλήρωσιν, τοῦ 25ου ἔτους τῆς ἡλικίας) αὐτοῦ ἐγείρῃ ἀπαίτησιν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, ἢ αἰτήσεις αὐτοῦ θὰ θεωρῆται ἔγκυρος, ἔστω καὶ ἐὰν οὗτος εἶχεν ὑπηρετήσῃ ὡς δούλος καὶ μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν αὐτοῦ. Ἐν τούτοις πρόσωπα τὰ ὁποῖα, καίτοι γνωρίζοντα ὅτι ἦσαν ἐκ γενετῆς ἐλεύθερα, ἢ ἀπελεύθερα, συγκατετέθησαν εἰς τὴν ἑαυτῶν πώλησιν, θὰ παραμένωσι νομίμως ἐν δουλείᾳ, εἰς ἣν ὑπήχθησαν ἐν γνώσει καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐλευθερίαν βούλησιν⁴. Ἄλλ' ἐὰν τις ἐλεύθερος ἐκ γενετῆς ἀνετράφη ὡς δούλος καὶ ἐξηκολούθησε μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν αὐτοῦ διατελῶν ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἐκ γενετῆς ιδιότητος αὐτοῦ δὲν λογίζεται ὅτι ἔχει παραιτηθῆ τοῦ γενεθλιακοῦ αὐτοῦ προνομίου, ἀκόμη καὶ ἐὰν εὐρίσκηται περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου, ὁ δὲ λόγος ὅτι μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν αὐτοῦ συγκατετέθη εἰς τὴν ἑαυτοῦ πώλησιν ὑπὸ τοῦ ὑποτιθεμένου κυρίου αὐτοῦ, καὶ ὁ ἕτερος λόγος ὅτι εἶχεν ἐκτελέσει ὑπηρεσίαν δούλου ὑπὸ τὸν νέον αὐτοῦ κύριον, ἐλογίζοντο ἀνίσχυροι πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ νομίμου αὐτοῦ δικαίωματος, ἐφ' ᾧ καὶ ἡ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας αἰτήσεις αὐτοῦ ἔθεωρεῖτο νόμιμος⁵. Ἡ αὐτὴ διαδικασία ἔδει νὰ ἀκολουθῆται καὶ εἰς περιπτώσεις ἀπελευθέρων, οἵτινες τυχόντες χειραφετήσεως πρὸ τοῦ 14ου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν καὶ διατηρηθέντες εἰς κατάστασιν δουλείας λόγῳ ἀγνοίας δὲν ἤδυνῃ-

1. Cod. Theod. V. 8. 1.

2. B. K i d d, HC, II, σελ. 9.

3. Cod. Theod. IV, 9. 6. 1.

4. Cod. Theod. IV. 9. 6. 3.

5. Cod. Theod. IV. 9. 6. 2.

θησαν νὰ ἀσκήσωσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ὁ νόμος ἀνεγνώριζεν, ὅτι εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστὸν ὅτι πρόσωπα τοιαύτης ἡλικίας εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ μὴ ἀντελήφθησαν ἢ νὰ ἐλησμόνησαν ὅτι εἶχόν ποτε χειραφετηθῆ¹.

Ἡ νομοθεσία ἀπέβη ἤδη τόσον εὐνοϊκὴ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ὥστε παρέσχεν εἰς ἐκείνους, ὧν τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας εὕρισκετο ἐν κινδύνῳ, πᾶσαν εὐκαιρίαν νὰ ὀργανώσωσι τὴν υπεράσπισιν αὐτῶν. Ἀκόμη καὶ εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν δοῦλος τις εἶχε χειραφετηθῆ παρὰ προσώπου μὴ ἔχοντος ἐπ' αὐτοῦ δικαίωμα κυριότητος, καίτοι τοιαύτη πράξις ἐθεωρεῖτο κατὰ τὸν νόμον ἄκυρος, εἰάν ἡδύνατο νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἀπαίτησις τοῦ προσώπου, ὅπερ προσέβαλλε τὸ περὶ ἐλευθερίας δικαίωμα αὐτοῦ, ἦτο ἀνίσχυρος λόγῳ τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου τεθεσπισμένης χρονικῆς περιόδου, πρὸ τῆς ἐκπνοῆς τῆς ὁποίας ἡδύνατο τοῦτο νὰ ἐγείρῃ τοιαύτην ἀπαίτησιν, ὁ δοῦλος δὲν ἐπεστρέφето εἰς τὸν πρῶτον κύριον αὐτοῦ, ὅστις «διὰ τῆς σιωπῆς αὐτοῦ ἐπεκύρωσε τὴν πρᾶξιν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑαυτοῦ δούλου ἐπὶ ἰδίᾳ αὐτοῦ ζημίᾳ². Ὑπὸ δὲ τοῦ νόμου τῆς 20ῆς Ἰουλίου τοῦ 322³ ἐλήφθη τὸ μέτρον κατὰ τὸ ὁποῖον, «πρόσωπα ἀπολαύοντα ἐλευθερίας, ἀπροσδοκῆτως δὲ προσαγόμενα εἰς δίκην συνεπαγομένην κίνδυνον διὰ τὸ καθεστῶς τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ἐλευθερίας, εἰάν τυχὸν ἐστεροῦντο τῶν ἀπαιτουμένων ὄρων νὰ στηρίξωσι οἱ ἴδιοι τυπικὴν αἴτησιν περὶ δικαίωματος ἐλευθερίας, ὡφείλον νὰ τύχωσι τοῦ δικαίωματος νὰ περιάγωνται πρὸς ἀναζήτησιν ἐγγυητοῦ, ἔχοντος δικαίωμα νὰ ἀναλάβῃ τὴν υπεράσπισιν αὐτῶν, καὶ νὰ ὑποβάλλῃ ἀντ' αὐτῶν τὴν πρὸς τοῦτο τυπικὴν αἴτησιν. Ὁ νόμος οὗτος προχωρεῖ ἔτι περαιτέρω, ἵνα ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς γνωρίζοντας, ὅτι τὰ κατηγορούμενα πρόσωπα εἶναι ἐλεύθερα ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ διστάζοντας νὰ υπερασπισθῶσιν αὐτά, νὰ ἀτολάβωσι «τὸ καθῆκον τῆς υπερασπίσεως αὐτῶν, ἵνα μὴ, ἐλλείψει τῆς νομίμου υπερασπίσεως, πρόσωπα γεννηθέντα ἐξ ἐλευθέρων γονέων, καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐνδεχομένως πολλοὶ εἶναι οἱ περὶ τούτου εἰδότες, υπαχθῶσιν εἰς τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας». Ἐτι δὲ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν πρόσωπόν τι δὲν ἐπετύγχανε νὰ παρουσιάσῃ μάρτυρας βεβαιούντας ὅτι νομίμως κέκτηται τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλευθέρου πολίτου, ἐνεκα τούτου δὲ παρεδίδοτο ὡς δοῦλος εἰς τὸν ἐγείραντα τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἀπαίτησιν, «ἡ ἀπαίτησις αὐτοῦ περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ δικαίωματος τῆς ἐλευθερίας ἀνεβόλλετο μὲν ἀλλὰ δὲν ἔπαυεν ἰσχύουσα». Ἐάν ἡδύνατο εἰς τὸ μέλλον νὰ παρουσιάσῃ ὑποστηρικτὴν τῆς αἰτήσεως αὐτοῦ, ἡδύνατο νὰ ἀνανεώσῃ τὴν υπεράσπισιν αὐτοῦ ἐν δικαστηρίῳ ἀκόμη καὶ εἰάν εὕρισκετο ὑπὸ τὴν κυριότητα καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ δεσπότη αὐτοῦ. Ἐάν τὸ δικαί-

1. Cod. Theod. IV. 9. 6. 3.

2. Cod. Theod. IV. 10. 2 (15 Ἰουλίου 319).

3. Cod. Theod. IV, 10. 5. 1-2.

στήριον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀπεφαίνετο ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ αἰτουῦντος. ὁ ἀντίδικος ὑπέκειτο εἰς ποινὴν ἀπωλείας ἀριθμοῦ δούλων ἴσου πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν προσώπων, ἅτινα ἐπεδίωκε νὰ ὑπαγάγῃ εἰς κατάστασιν δουλείας¹. Ὁ νόμος τῆς 28ης Φεβρουαρίου τοῦ 331² ἐκύρωσεν ἐκ νέου προηγούμενον διάταγμα, ὅπερ δυνάμει παραγραφῆς ἐπροστάτευεν ἀπὸ πάσης ἐνοχλήσεως τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, ἅτινα εἶχον ζῆσει ἀνενόχλητα ἐπὶ δεκαεξαετίαν. Ὁ αὐτὸς νόμος ὥριζεν ὅπως «ἐὰν ἕτερον πρόσωπον ἤθελε προβάλει δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὴν δίκην, ὡς δῆθεν κύριος τοῦ αἰτουῦντος ἐλευθερίαν, καὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοῦ ἀπεδεικνύοντο ἀστήρικτοι ὑπεχρεοῦτο εἰς ἀναγκαστικὴν πληρωμὴν τόσων δούλων ὅσοι ἦσαν οἱ δούλοι τοὺς ὁποίους διεξεδίκει», ἐν ἀδυναμίᾳ δὲ καταδικάζετο εἰς καταναγκαστικὰ ἔργα εἰς τὰ μεταλλεῖα³.

Τῇ 1ῃ Ἀπριλίου 314 ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ὑπογράψει νόμον δι' οὗ ὥριζεν ὅτι ἐὰν γυνὴ τις ἐλευθέρᾳ ἐκ γενετῆς συνώκησεν ἐλευθέρᾳ βουλήσει μετὰ δούλου ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρως, τὰ δὲ τέκνα αὐτῆς εἶναι δούλοι τοῦ κυρίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν⁴, καθόσον κατὰ τὸν φυσικὸν νόμον δούλη γυνὴ γεννᾷ οὐχὶ ἐλευθέρους, ἀλλὰ δούλους διὰ τὸν κύριον αὐτῆς⁵. Διὰ νεωτέρου ὁμοῦ νόμου τῆς 27ης Αὐγούστου τοῦ 326 κατήργησε τὸν κανόνα τοῦτον καὶ ἐθέσπισεν ὅπως γυνὴ ἐλευθέρᾳ, εἴτε ἐν γνώσει εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ συνοικήσασα ἀνδρὶ δούλῳ, διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρως, τὰ δὲ τέκνα αὐτῆς, καίτοι νόθα κατὰ τὸν νόμον, γεννῶνται ἐλευθέρᾳ⁶. Ἔλαβε προσέτι μέτρα προστατευτικὰ τῆς ζωῆς τῶν δούλων καὶ μέτρα δι' ὧν ἀπηγορεύετο ἡ κακὴ μεταχειρίσις αὐτῶν. Δὲν ἀπηγορεύετο μὲν ἐντελῶς ἡ τιμωρία τῶν δούλων, ἀλλὰ περιορίζετο τὸ δικαίωμα τῶν κυρίων νὰ τιμωρῶσιν ὑπερμέτρως τοὺς δούλους αὐτῶν καὶ ἐλογίζετο ἔνοχος φόνου ὁ φονεύων δούλον εἴτε ἐκ προθέσεως προκαλῶν τὸν θάνατον αὐτοῦ, εἴτε ὁ θάνατος ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα βασανισμοῦ⁷.

Ἦδη πρὸ τοῦ 316 μ.Χ. ὁ Κωνσταντῖνος ἀπένευε κύρος εἰς τὰς χειραφετήσεις δούλων γενομένας ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας καὶ μετεβίβασε τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς⁸. Κατὰ τὸν Σωζόμενον⁹, ἐξέδωκε τρεῖς νόμους ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ὁ πρῶτος νόμος ἀπωλόσθη. Διὰ τοῦ δευτέρου νόμου¹⁰ ἀνενέωσε τὸ κύρος τῶν ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν ναῶν ἐνεργουμένων χειραφετήσεων καὶ εἰς ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς

1. Cod. Theod. IV. 9. 5. 1-2.

2. Cod. Theod., IV, 9. 5.

3. Cod. Theod., IV, 9. 8.

4. Cod. Theod., IV, 13. 1, IV, 13. 4(5).

5. Cod. Theod., IV, 9. 5.

6. Cod. Theod., IV, 13. 3.

7. Cod. Theod., IX, 7. 1.

8. J. Gieseiler, TBCH, σελ. 183, σημ. 31.

9. Ἐ. Ἱ. I, 9. MPG, 67,884C10 ξξ.

10. Cod. Just. I, 13. 1. 1.

τὸν "Όσιον, ἐπίσκοπον Κορδούης, ὥριζε καὶ τὰς νομίμους διατυπώσεις τῶν τοιούτων χειραφετήσεων, ὡς ἐξῆς: «Κύριοι δούλων δύνανται νὰ παρέχωσιν ἐν χριστιανικοῖς ναοῖς ἐλευθερίαν εἰς τοὺς δούλους αὐτῶν, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι τοῦτο γίνεται ἐνώπιον ὅλης τῆς συνάξεως τοῦ λαοῦ καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν χριστιανῶν ἱερέων, καὶ ὅτι ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς μνήμης τοῦ γεγονότος θὰ συντάσσεται εἰς ἐνδειξιν αὐτοῦ ἔγγραφο, ὅπερ θὰ ὑπογράφηται ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἢ μαρτύρων¹. Διὰ τοῦ τρίτου νόμου² καθιεροῦται εὐκολωτέρα μορφή χειραφετήσεως καὶ παρέχεται ἡ βεβαίωσις ὅτι «ὀπισθοδρομῶς μετ' αὐσεβοῦς προθέσεως ἀπονέμει τὴν ἐλευθερίαν, ἧς εἶναι ἄξιοι οἱ ὑπ' αὐτοῦ εὐνοούμενοι δοῦλοι, εἰς τοὺς κόλπους τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἢ πράξις αὐτῆ λογίζεται ὡς κεκτημένη τὴν αὐτὴν νομικὴν ἰσχύν, ἣν καὶ ἐκείνη δι' ἧς χορηγεῖται τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου κατόπιν τῶν νομίμων διατυπώσεων», ἀλλὰ τὸ προνόμιον τοῦτο ἐδόθη μόνον εἰς τοὺς χειραφετοῦντας τοὺς δούλους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ αὐτὸς νόμος παρέχει μεγαλύτερα δικαιώματα εἰς τὸν κληρὸν, ἢ εἰς τοὺς λαϊκοὺς. Οὕτως, ὅταν κληρικοὶ ἀπένεμον ἐλευθερίαν εἰς δούλους, ἐλογίζετο ὅτι εἶχον ἀπονείμει αὐτὴν ἐνώπιον τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἐκκλησιασματος ὡς καὶ ὅταν ἀπένεμον ἐλευθερίαν διὰ διαθήκης, ἢ ἐξέφραζον τὴν πρὸς τοῦτο ἐπιθυμίαν αὐτῶν ἐν οἰαδήποτε μορφῇ λόγου, οἱ δοῦλοι ἀνελάμβανον τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς δημοσιεύσεως τῆς διαθήκης, ἄνευ τοῦ ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζομένου μάρτυρος ἢ μεσεγγυητοῦ. Καίτοι δὲ κατὰ Κυριακὴν πᾶσαι αἱ διαδικασίαι ἐν δικαστηρίῳ ἢ δίκαι εἶχον ἀπαγορευθῆ, ἐν τούτοις ὁ νόμος ἐπέτρεπε τὰς κατὰ Κυριακὴν χειραφετήσεις καὶ ἐξαγορὰς δούλων, δυνάμει δὲ παρεμφερῶν διατάξεων αἱ πράξεις αὗται κατεχωρίζοντο αὐθημερὸν εἰς τὰ δημόσια βιβλία³.

Ἐν ἀκόμῃ μέτρον, ὅπερ ὑπηρετήθη ἐκ λόγων φιλανθρωπίας καὶ φέρει ἐκδηλον τὴν σφραγίδα τῆς χριστιανικῆς ἐπιδράσεως, εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς: Ἡ ἐνότῃς τῆς οικογενείας τοῦ δούλου, ἐφ' ὅσον οὗτος νομικῶς δὲν ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ οἰκογένειαν, οὐδαμῶς ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν μέχρι τοῦδε καὶ τὰ μέλη αὐτῆς ἀπεχωρίζοντο βιαίως καὶ ἄνευ οἴκτου, κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ἡδὴ βαθὺ αἶσθημα φιλανθρωπίας ἤρξατο ἐκδηλούμενον ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ἐπὶ τῷ σκοπῷ διατηρήσεως τῶν συνθηκῶν, αἵτινες πιθανῶς ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν μόνην δυνατὴν διὰ τὸν δούλον εὐτυχίαν ἐν μέσῳ τῆς οικογενείας αὐτοῦ. Ὑπὸ τοιούτων αἰσθημάτων διαπνεόμενος ὁ συντάκτης τοῦ νόμου τῆς 29ης Ἀπριλίου τοῦ 334⁴, διέτασεν ὅπως αἱ οἰκογένειαι τῶν δούλων μένωσιν ἀδιαίρετοι ὑπὸ ἑνα κύριον. «Διότι», λέγει ὁ νόμος, «τίς δύναται νὰ ὑπομείνῃ

1. Cod. Just. IV, 4. 1. 3. "Ὁρα καὶ Σωζόμ. ἐνθ' αὐ., σελ. 884 ὑπασ. (1).

2. Cod. Theod., IV, 8. 1. 2., C. Brace, Gesta Christi, σελ. 53, B. J. Kidd, HC, II, σελ. 9.

3. Cod. Theod., II, 8. 1.

4. Cod. Theod., II, 25. 1.

βλέπων τέκνα χωριζόμενα τῶν γονέων, ἀδελφὰς τῶν ἀδελφῶν καὶ συζύγους τῶν συζύγων αὐτῶν; Ἐπομένως, ἐάν τις ἀπέσπασε βιαίως δούλους μακρὰν τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, ἵνα ἐργάζονται ὑπὸ διαφόρους κυρίους, ὑποχρεοῦται νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτοὺς εἰς μίαν ἐνότητα ὑπὸ ἓνα μόνον κύριον, ἵνα οὐδὲν πλέον παράπονον ὑπάρχῃ εἰς τὸ μέλλον, ἀφορῶν εἰς τὸν χωρισμὸν ἀγαπητῶν προσώπων εἰς τὰς οἰκογενεΐας τῶν δούλων».

Ἔτι μᾶλλον ἐμφανῶς φαίνεται ἡ χριστιανικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς νομοθεσίας ἐκ τοῦ νόμου τῆς 8ης Μαΐου τοῦ 336¹, ὅστις ὀρίζει ὅπως οὐδεὶς Χριστιανὸς δοῦλος, ἢ δοῦλος ἀνήκων εἰς ἄλλην τινα θρησκείαν, ἀγοραστὴς καὶ περιτμηθεὶς ὑπὸ Ἰουδαίου δύναται νὰ παραμῆνῃ ὑπὸ δουλείαν, ἀλλ' ἀναλαμβάνει αὐτοδικαίως τὸ προνόμιον τοῦ ἐλευθέρου, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι αὐτὸς δύναται ὀρθὸν εἶναι τοὺς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος λυτρωθέντας ὑποκεῖσθαι τῷ ζυγῷ τῆς δουλείας ὑπὸ λαόν, ὅς ἀπέκτεινε τοὺς προφήτας καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον». Μεταγενεστέρως ὁ νόμος οὗτος συνεπληρώθη ὑπὸ νεωτέρων νόμων, καθ' οὓς πᾶς Ἑβραῖος παραβαίνων αὐτόν, σὺν τῇ ἀπωλείᾳ τῶν δούλων αὐτοῦ ὑπέκειτο καὶ εἰς τὴν ποινήν τοῦ θανάτου², καὶ ἀπηγορεύετο ἢ ὑπὸ Ἑβραίων κατοχῇ Χριστιανῶν δούλων δυνάμει ἀγορᾶς ἢ δικαίωματι δώρου, ὡς καὶ ἡ ἔνωσις οἰωνδῆποτε δούλων, εἴτε ἐκόντων εἴτε ἀκόντων, τῇ ρυπαρᾷ αὐτῶν αἰρέσει καὶ ἡ περιτομὴ αὐτῶν ἐπὶ ποινῇ θανάτου καὶ δημεύσεως τῆς περιουσίας τῶν παραβατῶν³.

Ἄλλαι διατάξεις τῆς περὶ δουλείας νομοθεσίας μαρτυροῦσιν ἐπίσης τὴν ἀφανῆ μὲν ἀλλ' ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν ἐπὶ τοῦ νομοθέτου, ὅστις ὑπὸ τὸ κράτος τῆς εὐεργετικῆς ταύτης ἐπιδράσεως ἀπομακρύνεται τῶν προηγουμένων ἀκάμπτων ἀπαιτήσεων τοῦ καθιερωμένου δικαίου, προσαρμύζων ἤδη τὴν νομοθεσίαν πρὸς τὰς νέας περὶ δικαίου ἀντιλήψεις. Οὕτω, φυγάδες δοῦλοι, ἀπηνῶς ὑπὸ τῶν προηγουμένων νόμων διωκόμενοι, νῦν ἐάν ἔζησαν μακρὰν τῶν κυρίων αὐτῶν ἀνενόχλητοι ἐπὶ χρόνον ἴσον πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου ὀριζομένην περίοδον περὶ παραγραφῆς, ἢ παρέμειναν ἀνενόχλητοι εἰς μέρη συχνάζόμενα καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν διεκδικούντων κυριότητα ἐπ' αὐτῶν, ἢ εἶχον προσφέρει μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν πατρίδα, ἢ ἐάν ποτε ἐστρατεύθησαν ὡς στρατιῶται, ἢ ἐψήφισαν εἰς συνέλευσιν, ὑπελάμβανοντο κατὰ τεκμήριον ἐλεύθεροι καὶ ἠδύνατο νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, ἄνευ ὑποστηρικτοῦ, ὡς ἐλεύθεροι πολῖται καὶ ὑπερασπισθῶσιν οἱ ἴδιοι τὸ δικαίωμα τῆς ἑαυτῶν ἐλευθερίας⁴. Ὡς ὑπηρεσίαι πρὸς τὴν πατρίδα ἐλογίζοντο καὶ αἱ πληροφορίαι περὶ προσώπων ἐνόχων βαρειῶν παραβάσεων,

1. Cod. Theod., XVI, 9, 1. Εὐσεβίου, Βίος Κων. IV, 27, MPG, 20, 1176B.

2. Cod. Theod., XVI, 9, 2.

3. Cod. Theod., II, 7, 9, 5, 4. (10 Ἀπρ. 417). (Cod. Theod., II, 7, 9, 5 (9 Ἀπριλ. 423)).

4. Cod. Theod., IV, 9, 9.

ἢ λιποτακτῶν, ἅς παρέχων δούλος τις ἐγένετο ἐλεύθερος¹. Πρόσωπον ἐλεύθερον ἐκ γενετῆς, ὅπερ κατέστη δούλος διὰ τῆς βίας ἡδύνατο ὀποτεδήποτε ἀν ἀπαιτήσῃ ἐκ νέου τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ², καθόσον, κατὰ τὸν νομοθέτην, «καὶ ἐξήκοντα ἐτῶν αἰχμαλωσία δὲν δύναται νὰ στερήσῃ τινὰ ἐλεύθερον ἐκ γενετῆς τοῦ δικαιώματος νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ»³. Δούλοι δὲ ἀσπασθέντες τὸν μοναχικὸν βίον τῇ συγκαταθέσει τῶν κυρίων αὐτῶν ἐκηρύσσοντο ὑπὸ τοῦ νόμου ἐλεύθεροι⁴.

Ὁ γάμος τῶν δούλων, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀναγνωρίσει ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία⁵, ἀνεγνωρίσθη ἤδη καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι, δούλοι τε καὶ ἐλεύθεροι, «ἔχομεν κοινὸν πατέρα ἐν οὐρανοῖς»⁶. Τὰ τέκνα ἐγεννῶντο ἐλεύθερα ἀκόμη καὶ εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν αἱ μητέρες αὐτῶν εἶχον γίνεαι δούλαι ἐντὸς τῶν ἐννέα μηνῶν τῆς κυήσεως, ἢ χειραφετηθῆ ἐν ἀγνοίᾳ των⁷, τὰ δὲ τέκνα γονέων, ἅτινα οὗτοι ἐπώλησαν ὡς δούλους λόγῳ πτωχείας, ἀποκαθίσταντο εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐκ γενετῆς ἐλευθέρων⁸. Οἱ δούλοι, ὅταν εἶχον τύχει ἀπελευθερώσεως ἐνώπιον ἐκκλησιαστικῆς συνάξεως, ἢ δὲ πρᾶξις τῆς χειραφετήσεως ἔφερε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἐπισκόπου, ἀπέβαινον Ρωμαῖοι πολῖται⁹. Τοιαῦται χειραφετήσεις γινόμεναι κατὰ τοὺς θρησκευτικὸς τύπους προσαπέκτων ἱερὸν χαρακτῆρα ἀναπαλλοτριώτου δικαιώματος, διάφοροι δὲ ἐκκλησιαστικαὶ σύνοδοι ἠπειλήσαν ἀναθέματα κατ' ἐκείνων, οἵτινες καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἤθελον πειραθῆ νὰ δουλώσωσιν ἐκ νέου πρόσωπα οὕτω χειραφετηθέντα¹⁰.

Ὁ νόμος ἤδη εὑρηται ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, θεωρῶν ὡς φονέα τὸν κύριον ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελον ὑποβάλει τὸν δούλον εἰς βασάνους, ὧν ἐπακολούθημα θά ἦτο ὁ θάνατος τοῦ δούλου¹¹. Τριάκοντα ἐπτὰ

1. Cod. Theod., II, 9. 4.

2. Cod. Theod., IV, 7. 2.

3. C. Bracc, Gesta Christi, σελ. 53.

4. C. Bracc, μν. ἔργ. σελ. 54.

5. Ἡ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς (H', XXXII, 13, XXXIV, 13 BEP, 2, 164, 166) πληροφορία, καθ' ἣν ὁ γάμος πιστοῦ μετὰ δούλης, ἢ πιστῆς μετὰ δούλου ἀπαγορεύεται, οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἐπιβεβαιουμένη, εἶτε ὑπὸ τῆς προηγουμένης εἶτε ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας γραμματείας, φαίνεται ὅτι δὲν ἔτυχε γενικῆς ἀποδοχῆς.

6. C. Bracc, μν. ἔργ., σελ. 226.

7. C. Bracc, ἐνθ' ἄν., σελ. 225.

8. Cod. Theod., III, 2. 1.

9. C. Bracc, ἐνθ' ἄν.

10. C. Bracc, Gesta Christi, σελ. 226, E. O'Fliver, SACCC, σελ. 64.

11. Cod. Theod., IX, 12. Σύνοδ. Ἐλβέρκς, κην. 5. Τὸ φιλόανθρωπον πνεῦμα, ὅπερ ἐνέπνευσε τὸν νομοθέτην τῆς περιόδου ταύτης γίνεται ἐμφανεστερον ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ νομοθετήματος τούτου πρὸς τὴν ἐντολὴν τοῦ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικοῦ τῶν στωϊκῶν νο-

ἐκκλησιαστικάι σύνοδοι ἐψήφισαν κανόνας ὑπὲρ τῶν δούλων¹, τοὺς ὁποίους ἐφεξῆς ἔχει ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ νομοθέτης. Ἡ σταύρωσις, συνήθης θανατικὴ ποινὴ ἐπιβαλλομένη εἰς δούλους, κατηργήθη ὄχι μόνον ἕνεκα τῶν ἀφορήτων βασάνων, ἅς ὑφίστατο ὁ δι' αὐτῆς θανατούμενος, ἀλλ' ἐπίσης καὶ διὰ τὰς ἱεράς συγκινήσεις τὰς ὁποίας ἐγέννα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πιστῶν ὁ τρόπος οὗτος τοῦ θανάτου².

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ νομοθέτης οὐδεμίαν πρόθεσιν δεικνύει ἔτι νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ κυρίου ἐπὶ τοῦ δούλου, τὰ δικαιώματα δὲ ταῦτα δὲν ἠδυνήθη εἰ μὴ νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ ἡ Ἐκκλησία εἰς ὠρισμένας τοὐλάχιστον περιπτώσεις, ὡς συνάγεται ἐξ ἀποφάσεως τῆς ἐν Γάγγρα Συνόδου, ἀπειλούσης ἀνάθεμα ἐναντίον ἐκείνου, ὅστις προφάσει εὐσεβείας ἤθελε συμβουλεύσει δούλον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν κύριον αὐτοῦ καὶ νὰ δραπετεύσῃ³. Οὐχ' ἤττον ὁμοῦ συμβουλεύει πάντοτε τοὺς κυρίους νὰ ἐλευθερώσιν ἐκουσίως τοὺς δούλους αὐτῶν⁴, ἐν τῷ ἔργῳ δ' αὐτῆς τούτῳ ἐμπνέει καὶ τὸν νομοθέτην, ὅστις διὰ στόματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ διαβεβαίει· «Ἐπιθυμοῦμεν ὑπερβαλλόντως νὰ ἀποδώσωμεν εἰς πάντα δούλον τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ»⁵, καὶ εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς προθέσεως αὐτοῦ ταύτης προухώρησεν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς παλαιᾶς τάξεως τῶν ἀπελευθέρων, ἀπονείμας ἀμέσως τὰς προνομίας τοῦ Ρωμαίου πολίτου εἰς τοὺς χειραφετούμενους, σκοπῶν, ὡς λέγει, «νὰ καταστήσῃ τὴν Πολιτείαν οἰκουμένην ὑπὸ πολιτῶν ἐλευθέρων μᾶλλον ἢ ὑπὸ ἀπελευθέρων»⁶.

Ἐν πάσει περιπτώσει ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οὐδὲν τῶν νομοθετικῶν τούτων μέτρων εἶχεν ὡς ἄμεσον σκοπὸν τῆς κατάργησιν τῆς δουλείας. Ἄλλ' ἡ νομοθεσία ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ περισσότερον φιλόανθρωπος πρὸς τοὺς δούλους. Αἱ παλαιαὶ μορφαὶ κακῆς μεταχειρίσεως τῶν δούλων ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπηγορεύθησαν, νέοι καὶ εὐχερεῖς τρόποι χειραφετήσεως ἐθεσπίσθησαν καὶ ἡ ὅλη κατάστασις τῆς τάξεως τῶν δούλων ἐβελτιώθη σημαντικῶς, ἀλλὰ μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας οὐδεὶς νόμος ἐξεδόθη ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ὀλοσχεροῦς καταργήσεως τῆς δου-

μομαθῶν παραγγέλλοντος· «Ἐν ἀμφιβολίᾳ... χάριν ἀνακαλύψεως τῆς ἀληθείας, οἱ κληρονομικῶς δούλοι βασανίζέσθωσαν». (Παρά C. Brace, μν. ἔργ., σελ. 55).

1. E. Oliver, μν. ἔργ., σελ. 64. C. Brace, μν. ἔργ., σελ. 227, ἔθθα παρατίθενται καὶ διάφορα παραδείγματα.

2. E. Oliver ἐνθ' ἄν.

3. Καν. 3. Πρβλ. Ἀποστ. καν. 82.

4. C. Brace, μν. ἔργ., σελ. 227.

5. E. Oliver, μν. ἔργ., σελ. 64.

6. E. Oliver, ἐνθ' ἄν., σελ. 57.

λείας, ἥτις ἐθεωρεῖτο εἰσέτι θεσμὸς νόμιμος. Ἐξ ἄλλου, πολλοὶ ὀλίγοι Χριστιανοὶ ἠγγέται ὠμίλου ρητῶς καὶ ἀπεριφράστως κατὰ τῆς δουλείας. Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς ἐμμέσως μόνον συνίστα τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας εἴτε καταδικάζουσα τὰς παλαιὰς συνηθείας περὶ κακῆς μεταχειρίσεως τῶν δούλων εἴτε τονίζουσα τὸ καθήκον τῶν χριστιανῶν κυρίων ὅπως ἀποδίδωσι τοῖς δούλοις αὐτῶν τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ λόγος εἶναι προφανής. Ἐφ' ὅσον ἡ Ἁγία Γραφή οὐδεμίαν σαφῆ ἐντολὴν περὶ καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας περιεῖχε δὲν ὑπῆρχεν ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ Ἐκκλησία θὰ ἠδύνατο νὰ στηρῆξῃ τὴν ἀμεσον καὶ ρητὴν καταδικήν αὐτοῦ¹. Ἐκτὸς τούτου οὐδεμία ἐγένετο μέχρι τοῦδε ἀπόπειρα πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῆς γραφικῆς διδασκαλίας περὶ ἀδελφότητος πάντων τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς κοινωνικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις, ὡς αὕτη ἐγένετο εἰς τὰς σχέσεις τῆς ἐσωτερικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τῶν ὁπαδῶν τῆς νέας πίστεως. Τοῦτο ἀφέθη εἰς τὸν σύγχρονον νομοδιδάσκαλον, ὅστις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν πάλιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος διακηρύσσει εἰς τὴν σύγχρονον νομικὴν γλῶσσαν, ὅτι «ἐκαστος ἀνθρώπος διατηρεῖ κληρονομικῶς τὸ δικαίωμα τῆς ἑαυτοῦ προσωπικότητος καὶ οὔτε δύναται νὰ πωλῇ ἑαυτόν, οὔτε νὰ ὑπαχθῇ νομικῶς εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δούλου ὑφ' οἰασδήποτε πράξεως ἐπιβουλευομένης τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν»². Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ ἀρχὴ ὅτι «δυνάμει τοῦ νόμου ἡ ἰσχὺς τοῦ ποιεῖν δούλους εἶναι φυσικὴ συνέπεια αἰχμαλωσίας ἐν πολέμῳ»³ ὑπῆρχεν εἰσέτι ἐν ἰσχύϊ⁴. Οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς δουλείας παρέμεινεν ἄλυτον ἐπὶ αἰῶνας μέχρις ὅτου αἱ νέαι ἐξελίξεις τοῦ οικονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων καὶ αἱ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καθαρώτεραι ἀποβάσαι περὶ ἡθῶν ἀντιλήψεις ἀπέδειξαν τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας οὐχὶ ἀπλῶς μὴ ἀναγκαῖον ὡς οικονομικὸν παράγοντα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐπιζήμιον, ἐπιβαλοῦσαι τελικῶς τὴν ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὀλοσχερῆ κατάργησιν αὐτοῦ.

1. Ἡ ἑλλειψὶς αὐτῆ σαφῶς μαρτυρεῖται κατὰ τῆς δουλείας εἰς τὰς Γραφὰς παρέσχεν ἔδαφος ἀκόμη καὶ εἰς συγχρόνους συγγραφεῖς νὰ ταχθῶσιν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ θεσμοῦ εἰς τὰς Ἠνωμένους Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς πρὸς ἐνὸς ἀκριβῶς αἰῶνος. Οὕτως, ὁ George D. Armstrong, εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ *The Christian Doctrine of Slavery* (New York, 1857) ἀντιτίθεται εἰς τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας ὑπὸ τῶν Η.Π.Α. καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους λόγους, ἀλλὰ κυρίως διὰ τοὺς ἐξῆς δύο· διότι α) δὲν στηρίζεται γραφικῶς (as unscriptural καὶ β) εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν (as unphilosophical).

2. W. Blake, HSST, σελ. xvi.

3. Παρὰ W. Blake, HSST, σελ. 19.

4. Ὅρα πλήρη καὶ ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης ὑπὸ W. Blake HSST, σελ. 19ῆΞ.